

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 11.032.2023 в Одеському
національному університеті імені І.І.
Мечникова доктору історичних наук,
доценту,
професору кафедри історії України та
спеціальних історичних дисциплін
ОНУ імені І.І. Мечникова
Музичку Олександрю Євгеновичу

Відгук

офіційного опонента *Драч Оксани Олександрівни*, доктора історичних наук, професора, професора кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка на дисертаційну роботу *Коробчук Анни Сергіївни «ІСТОРІЯ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ОДЕСЬКИЙ ІНСТИТУТ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ»*, подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 «Історія та археологія», галузь знань 03 Гуманітарні науки.

1. Актуальність теми дослідження. Гендерна проблематика при дослідженні минувшини нині має значну затребуваність в світовому науковому просторі. Визначальною для історії жінок, зокрема жіночої освіти, стала доба ХІХ – початку ХХ ст. Формування європейської жінки модерної доби відбувалося на тлі значущих структурних та ідеологічних змін, утворення національних держав, індустріалізації та урбанізації. Водночас змінювався погляд на місію і суспільні завдання жінки, розширювалося традиційне розуміння її соціальних ролей дружини, матері, громадянки й особистості. З огляду на це звернення авторки дисертації до вивчення регіонального виміру історії жіночої освіти, а саме Південної України ХІХ

– початку ХХ ст., на основі дослідження історії Одеського інституту шляхетних дівчат, створює умови для об'єктивного відтворення зрізів соціальної, культурної і персонально-біографічної історії освітнього закладу та його суб'єктів, вираженого дослідницького аналізу навчально-виховних і морально-етичних засад педагогічного середовища, об'єктивної оцінки сучасної ситуації щодо гендерних моделей в освіті Української держави, отже має не тільки науковий, а й практичний інтерес. У такому контексті представлена Анною Сергіївною Коробчук дисертація на тему «Історія жіночої освіти на півдні України у ХІХ – на початку ХХ ст.: Одеський інститут шляхетних дівчат» є актуальною, відповідною новітнім напрямкам історичної науки та міждисциплінарних студій.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Схвалення заслуговує постановка проблеми історії жіночої освіти півдня України ХІХ – початку ХХ ст. на основі функціонування найбільш авторитетного закладу навчально-виховного регіону – Одеського інституту шляхетних дівчат, робота якого відбувалася у визначених хронологічних межах. Такий комплексний підхід до обраної теми дозволив здобувачці визначити чітку і логічну структуру дисертаційного дослідження, яка включає історію становлення закладу жіночої освіти від витоків до закриття, засади освітнього процесу в ньому, особливості контингенту вихованок та їхнього повсякдення, а також огляд подальшої долі випускниць інституту. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Дисертація Анни Сергіївни Коробчук «Історія жіночої освіти на півдні України у ХІХ – на початку ХХ ст.: Одеський інститут шляхетних дівчат» є самостійним, завершеним дослідженням важливої теми. Головні положення роботи достатньо аргументовані і мають самостійний характер. Текст оформлено відповідно до встановлених вимог. Усе це свідчить про належний науковий рівень дисертації, вміння авторки робити узагальнення і висновки, розв'язувати поставлені дослідні завдання.

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження Анни Сергіївни Коробчук виконано в рамках планової

науково-дослідної теми кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова «Формування модерного суспільства на півдні України у світовому контексті: витоки, тенденції, феномени» (2022-2026) і «Український Південь: історія, тексти, історична пам'ять» (2016-2021), що засвідчує її науково-практичну значущість для поглиблення вивчення і розуміння минувшини та соціальної пам'яті модерної доби в регіоні. Робота пройшла належну апробацію.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки та результати, викладені у дисертаційному дослідженні Анни Сергіївни Коробчук, варто визнати науково достовірними й обґрунтованими. Вони базуються на застосуванні комплексу принципів і методів наукового дослідження, серед яких чільне місце належить як загальнонауковим принципам історизму й об'єктивності, аналізу і синтезу, так і спеціальним методам і підходам історичного дослідження (проблемно-хронологічний, пошуково-бібліографічний, порівняльно-історичний). Використано сучасний інструментарій міждисциплінарних досліджень, зокрема, гендерного підходу, жіночої історії, нової соціальної історії та нової культурної історії. Результати дисертаційної роботи здобувачки ґрунтуються на здобутках вітчизняної гуманітаристики, методологічний інструментарій враховує надбання сучасних міждисциплінарних студій.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна. Отримані Анною Сергіївною Коробчук результати роботи над темою дисертації є самостійними і характеризуються новизною. Авторкою вперше реалізовано комплексне дослідження функціонування Одеського інституту шляхетних дівчат, узагальнено значущість закладу жіночої освіти в регіональному вимірі – південної України, доповнено специфіку навчально-виховного процесу в підготовці жіноцтва модерної доби.

Здобувачкою проведено копітку роботи щодо пошуку, систематизації,

вивчення та застосування чималого комплексу джерел, необхідних для дослідження теми. У ході накопичення емпіричної бази нею опрацьовано комплекс архівних джерел Державного архіву Одеської області, Російського державного історичного архіву, виявлено видання з бібліотеки Одеського інституту шляхетних дівчат. У процесі підготовки дисертації А.С. Коробчук було вивчено передісторію освітньої інституції, визначено вплив соціокультурних процесів у державі й регіоні на становлення і трансформації закладу; окреслено роль громадського чинника й персоналій у роботі Одеського інституту шляхетних дівчат; систематизовано і поглиблено антропологію повсякдення вихованок закладу. Заслугою авторки є спроба сформулювати кілька критеріїв і підходів до періодизації Одеського інституту шляхетних дівчат. Наведені в роботі факти та сформульовані висновки свідчать про наукову самостійність авторки і достатній рівень виконання дослідження.

Результати дисертаційної роботи висвітлено здобувачкою у 7 публікаціях, з яких 4 у наукових фахових виданнях України, три з яких індексуються у міжнародних наукометричних базах. Апробація результатів дисертаційних досліджень також була здійснена під час 3 міжнародних наукових конференцій, що відбувались у Києві і Харкові.

6. Практичне значення одержаних результатів. Результати авторського дослідження набувають практичної значущості у світлі реформування освітньої сфери в сучасній Україні, розбудови демократичного і толерантного суспільства, активізації діяльності органів самоврядування, громадських об'єднань і приватних осіб з організації і підтримки закладів освіти з гендерним компонентом і соціально-значущими традиціями. З огляду на це звернення А.С. Коробчук до досвіду громадськості і посадовців Одещини зі створення і функціонування важливої інституції жіночої освіти регіону має не лише науковий інтерес, а і конкретне практичне значення, оскільки здобуті результати забезпечують доповнення навчальних дисциплін («Історія та культура України», «Історія освіти України»), використання в узагальнювальних працях з історії України, сучасних історико-

освітологічних дослідженнях, поглиблення набутоків у сфері історичного туризму і культурно-освітнього краєзнавства.

7. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності.

Ознайомлення з текстом дисертаційної роботи дає підстави констатувати, що Коробчук Анна Сергіївна цілком дотрималась правил академічної доброчесності, в рукописі не знайдено некоректного цитування, ознак плагіату. Дисертація є оригінальним завершеним науковим дослідженням, що відповідає вимогам, які висуваються Міністерством освіти і науки України до оформлення дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

8. Зауваження та рекомендації до дисертації.

Констатуючи оригінальність дисертації та достатній науковий рівень розробок здобувачки, обґрунтованість здобутих нею результатів, окремі положення та висновки авторки зумовлюють певні зауваження і рекомендації.

1. Виклад джерельної бази дослідження А.С. Коробчук не містить критеріїв, покладених в основу класифікації джерел, тому, на нашу думку, виокремлені здобувачкою групи джерел – документальні джерела, публікації періодичних видань та нарративні матеріали – не повною мірою відображають як наявний емпіричний масив джерел з аналізованої теми, так і систематизацію їх змістової інформації. Здобувачці варто було б залучити методи джерелознавчої евристики для виявлення сучасного комплексу документального матеріалу, при доборі малодосліджених попередниками пам'яток і визначенні кола тих, що підлягають переосмисленню для отримання нових змістів джерельної інформації. Доцільним було б виокремлення групи візуальних джерел – малюнки, фотографії, які репрезентували зображення вихованок і службовців закладу. Здобувачка віднесла дівочі листівки до нарративних джерел, водночас їх аналіз як історичної пам'ятки в дисертації дає підстави стверджувати про значний візуальний потенціал таких документів.

2. При підготовці дослідження авторка приділила увагу винятково місцевим періодичним виданням «Одеський вісник», «Одеський листок». Водночас використання центральних видань періодичної преси педагогічного і просвітницького спрямування («Жіноча освіта», «Вісник виховання», «Журнал для

батьків і наставників», «Вісник Європи», «Історичний вісник», «Світанок») суттєво розширило б емпіричну основу дисертаційної роботи, а також поглибило б розуміння значущості функціонування досліджуваного закладу жіночої освіти в межах регіону – півдня України і в загальноімперському контексті.

3. Узгодженості з історичним контекстом епохи потребує понятійно-категоріальний апарат дослідження. Вживання авторкою понять «заклад освіти», «сфера послуг жіночої освіти», «освітні послуги» щодо Одеського інституту шляхетних дівчат вважаємо певною анахронізацією, оскільки заклад був складовою державної системи навчальної підготовки жіноцтва, де вихованню учениць надавали пріоритетне значення. Засадниче поняття «освітній процес» (більш оптимальним вважаємо термін «навчально-виховний процес»), використовуване дисертанткою, доцільно було б обґрунтувати в підрозділі 1.3. задля уточнення / узгодження його історичного змісту з сучасними інтерпретаціями.

4. Окремі сформульовані здобувачкою в роботі положення почасти мають суперечливий характер. Зокрема, А.С. Коробчук констатує головну ідею в Розділі 3, що «основним призначенням закладу освіти є здійснення освітнього процесу», вдаючись до аналогії з сьогоденням, підкріплюючи твердження Законом України «Про повну загальну і середню освіту» (с. 89). Дійсно, актуальність завдання освітньої підготовки в спеціально організованому для цього закладі зберігається до нині. Утім, авторка суттєво модернізує інтерпретацію завдань і підходів до жіночої освіти XIX ст., зокрема в інститутах шляхетних дівчат, де головним завдання було належне виховання майбутніх дружин і матерів, якому і підпорядкувалися складові навчального курсу.

Подекуди авторські твердження потребують додаткових уточнень. Приміром, теза, що «окремим періодом є 1869-1920 рр., коли середні жіночі заклади освіти існували паралельно з вищими жіночими курсами» (с. 60). ВЖК у 1869 р. не функціонували в Російській імперії, а тим паче в Одесі, де їх було організовано тільки в 1903 р. (Див. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст. Черкаси, 2011).

5. Уважне ознайомлення з дисертацією А.С. Коробчук виявило, що в тексті роботи бракує системності щодо застосування фемінітивів. Приміром, при аналізі

«Записки А.Д. Різо» дисертантка називає її «пансіонеркою», «першою керівницею» і «автором», утім за кілька речень уже «авторкою» (с. 39-40). Аналогічна ситуація і в анотації, де себе позначено «автором» (с. 3).

Схвалюючи використання фемінітивів дисертанткою, водночас зауважимо, що їх варто застосовувати лише в тому разі, коли це є доречним. Жінки не обіймали посад директорів у закладах освіти XIX – початку XX ст., відповідно не було директрис, згадуваних у роботі. Задля верифікації фактологічних матеріалів здобувачка мала послуговуватися не заголовками статей у пресі, а детальним вивченням штату і правил внутрішнього розпорядку Одеського інституту шляхетних дівчат, де чітко фігурує – начальниця закладу (див. Памятная книжка Ведомства учреждений императрицы Марии. 1898 г. СПб., 1898, с. 294-298 – штат Одеського інституту).

6. Встановлення персоналій усіх семи начальниць Одеського інституту шляхетних дівчат є, безперечно, важливим при висвітленні історії закладу. Утім, дисертація набула б більшої науково-практичної значущості, якби здобувачка реалізувала аналіз колективного портрету його очільниць. Такий підхід створює перспективи простежити зв'язок начальниць Одеського інституту з регіоном, ступінь задоволеності їхньою роботою серед місцевого товариства тощо.

7. Авторці не повною мірою вдалося вийти за межі образу інституток, сформованого на хвилі суспільної критики влади і системи освіти в переддень Великих реформ, коли сучасники нещадно гіперболізували недоліки інститутської моделі освіченості, яких, за твердженням здобувачки, в народі прозвали «кисійними баришнями» (с. 51). Уточнимо, що в українській мові щодо них відповідником є вираз «тендітна панночка» / «манірна панночка» (Див. Російсько-український словник сталих виразів 1959р. (І.О. Вирган, М. М. Пилинська). Вістря авторської допитливості, на нашу думку, мало бути скероване також і на розмірковування над питаннями: Чому навіть за появи нової моделі жіночої освіти – відкритих і всестанових жіночих (про)гімназій – інститути шляхетних дівчат продовжили функціонувати до 1920 року і набирати вихованок? Які соціально-демографічні характеристики вихованок Одеського інституту початку XX ст.? Якої трансформації

контингент вихованок і педагогів інституту зазнав протягом майже ста років функціонування?

8. Уважне опрацювання представленої А.С. Коробчук дисертаційної роботи виявило окремі стилістичні огріхи та неприйнятні редакційні форми відображення подій, які недоречні в науковому тексті. Приміром, «в історіографії часів існування Інституту» (с. 28), «вона навчалася в стінах двох інститутів » (с. 40); «гуманітарні науки звертаються до людини доти, доки він живе, говорить, виробляє» (с. 109). Попри здійснену здобувачкою редакторську і коректорську роботу над дисертацією, її текст містить чимало хибодруків, пунктуаційних огріхів (дієприкметникові звороти не виокремлені комами, крапки в заголовках розділів) та інших технічних вад. Зокрема, назву держави «Російська імперія» в тексті інколи подано з малої літери (с. 28, 29, 30); так само і назву установи «Російський державний історичний архів» (с. 41); у першій згадці в тексті комплексу вітальних листівок вихованки В. Торгут посилання на джерело відсутнє (наявне тільки слово (додаток (с. 41). Працю М.І. Ленца «Бомбардування Одеси...» здобувачка представила в блоці нарративних джерел, утім далі констатує, що «його (Ленца) особисті враження мають цінність нормативного джерела» (с. 42). Постає питання: це технічна похибка, неухважність, чи авторка не визначилася з типологією документу? Висловимо також побажання в майбутній дослідній роботі дотримуватися принципу уніфікації подання в тексті назв джерел, а саме українською мовою, а в дужках наводити мовою оригіналу.

9. Висновки щодо дисертаційної роботи.

Цілісний аналіз дисертації Коробчук Анни Сергіївни «Історія жіночої освіти на півдні України у ХІХ – на початку ХХ ст.: Одеський інститут шляхетних дівчат» та опублікованих здобувачкою наукових праць дає підстави для висновку про те, що ця робота є оригінальним і завершеним дослідженням, яке дозволяє в сукупності вирішити заявлену наукову проблему і частково заповнити історіографічну прогалину, містить наукову новизну, теоретичне і практичне значення, повністю відповідає обраній спеціальності. Наукові публікації, зараховані за темою

дисертації, повною мірою висвітлюють її основні положення і висновки.

Робота виконана на належному науково-дослідницькому рівні, містить різноплановий фактологічний і опрацьований здобувачкою матеріал, відзначається науковою новизною і практичним значенням, що дає підстави вважати, що дисертація Коробчук Анни Сергіївни «Історія жіночої освіти на півдні України у XIX – на початку XX ст.: Одеський інститут шляхетних дівчат» відповідає пп. 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» від 12 січня 2017 року № 40, зі змінами, внесеними згідно з наказом № 3759 від 31 травня 2019 року, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 032 «Історія та археологія».

26 січня 2024 року

Офіційний опонент:

Доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

О.О. Драч

Підпис д.і.н., проф. О.О. Драч
«ЗАСВІДЧУЮ»

Вчений секретар Київського столичного
університету імені Бориса Грінченка
к.ф.н., доц.

Л.В. Анісімова

26 січня 2024 року